

Szűj Rezső

KRÚDY GYULA ÉS VÁRPALOTA

Költészet és valóság

A régi Várpalota „... estve volt, mikor a faluba érkezett. A Bakony zúgását már fél órája hallotta, amint a személyvonat egy-egy állomáson pihenőt tartott. Valamikor utazott már erre – a katicabogár anyjához – francia illatszerrel dörzsölte ekkor az arcát, kezítükörben haját igazította, a kesztyűjét sokszor felhúzta... A hölgy az állomás végén várta, mantillában, barnás harmatos őz szemét ijedten rászögezte és félcipőjén a csokor mint egy kis kutya figyelő fülei...” (Krúdy Gyula: *Az aranykézutcai szép napok*. Bp. 1916. 36. l.)

Ki más írhatta volna e sorokat, ha nem az irodalom nagy mágusa, Krúdy Gyula? Tudta-e idézni bárki is oly vonzóan a múlt század biedermeieres, copfos, mantillás világát, mint ő? Mindent tudott Palota belső életéről, amit mások csak sejtettek. Ismerte a Loncsost és a Badacsonyt, aranyló nedűjét annyira szerette, mint vonzó szépasszonyait. A kiirtott bakonyi fák fájdalma épp úgy benne sajgott, mint ahogy kiérezte az örökös szélből az eltűnt betyáridők romantikus világát. A bakonyi szél zúgásából nálánál többet senki el nem leshetett.

„Magyarországon vagyunk, a múlt század elején, közel Várpalotához, esteledik és a Bakony zúgása hirtelen felhangzik a környéken, mintha ezer meg ezer öreg fa ébredne fel délutáni álmából” – olvassuk másutt. (*Mákvirágok kertje*. Bp. (é. n.) 153. l.)

Az 1919-ben született írásában már egyenesen történelmi freskót nyújt a Bakonyról.

„A Bakony szökik az emberek elől.

Mind beljebb húzódik hegyei, völgyei közé. Már nem is hallani erdőzúgást Várpalotán, pedig húsz esztendő előtt még ott kezdődött a Bakony, ahol a falu végződött (...), aombok összehajlanak, barátoknak, tehénként legeltet buja fűvén egy katonasapkás gyerek, azonkívül aztán nem találkozunk senkivel, csak az erdővel. Megyünk benne, mintha sose lenne vége. A veszprémi országút ez, benne fut a Bakonyban, pandúrok virrasztották át a csillagos égboltozatot, betyárok óvakodó tüzét kereste az éjben a riadt vásáros szeme, az országútról egyenesen az erdőbe lehet lépni. Bár két lépésnyire esik egyik fatörzs a másiktól, mégis olyan sűrű ez az erdő, hogy nyomban elrejtí azt, aki benne tíz-tizenöt lépést halad. Nincs bokra, csak sudár fatörzse. Egyforma, egykorú, egy testvér itt minden fa. Szabályosak, mint a katonák. Ember legyen, aki itt el nem téved. Lomb, fa, fű, kalapnagyságú kék égboltozat. Aztán megint lomb, megint fa, útnak, tájékoztatásnak híre-hamva sincs.” (A *betyárok országútján*. Magyar tájak. Bp. 1959. 140–147)

De nemcsak a Bakony, a távolabbi vidék is megkapja halhatatlan oldalait Krúdy írásaiban. Az a Tempe völgy is, amelynek Jókai nevezte el a Balatont s környékét, egészen Palotáig a *Vasárnapi Újság*-ban. (1858) – Füred, Veszprém hogyan is maradhatna ki ebből az írásrengetegből. De legjobban mégis Várpalotát szerette, zsalugáteres háza-it, a bennelevő illatos titkokat, férfiakat óhajtó asszonyait, meg az öreg Radicsot, akit nem lehet elfelejteni. De ami azt illet, Amanda kisasszonyt sem, aki olyan „szép volt, mint Spanyolország”, s akiben nagyanyját, a romantikus sorsú Radics Máriát mintázta meg.

Krúdy és Várpalota ☞ Diákkoromban egy Apolló-ban megjelent tanulmány indított el a Krúdy élmény felé. Most veszem csak észre, immár több mint három évtizede, hogy Krúdy 1933-ban eltávozott az élők sorából, ennyivel vagyok hát idősebb én is, pedig mintha csakugyan tegnap lett volna. Krúdy már akkor túl járt az ötvenen, s akadnak öregek,

akik még mint fiatalurat látták rozzant fiákeren bekocogni a palotai állomásról a „Rejcsur” felé, ahol egy zöldszalugáteres házban lakott valami kisasszony, aki szépen tudott zongorázni. Legalábbis a palotaiak közül azoknak, akik emlékeznek a kiszűrődő hangokra, tetszett, hiszen különben alig is emlékeznének rá.

A kisasszony csak nem a „*Palotai álmok*” Szekszti kisasszonya? Szeretném ezt is eldönteni, meg sok más egyebet is, amit Krúdy várpalotai vonatkozású írásai vetnek fel. Találkozni azzal a múlttal, amely a történelem logikája szerint Várpalotán is elsüllyedt, az utolsó száz év eseményeivel, szereplőivel, akiknek az élők között talán már emlékük is alig található.

Néhány könyvben mégis él ez az egész, visszahozhatatlanul elporladt világ. Erről regél a Várberek, erről susog Pusztá-Palota erdőrengetege, ennek titkai hancúroznak a Loncsosban, bujkálnak a Bögrében, a Badacsonyan, üzennek a Józanból, futkároznak a Sárrét ködlepte mezőin és csillognak a fölmerülő vadvizeken. Hátul, bent a hegyekben, bármi legyen is az igazság, mégis csak Mátyásról regél a Bakony s Petőfiről a Várvölgy kebeléből fújó szél. Vele szemben Ősi, Berhida, Peremarton, Pét dicsőséges magyar középkorról, honfoglaló őseinkről, törökverő nagyjainkról felelget a múltba visszazálló léleknek. És itt bent a városban, a Sörház utcában, a Mátyás király útjának ódon zugaiban, a halálraítélt Rejcsur egyik-másik házában, még él a régi Palota, amely legközelebb áll a mai öregekhez és a múlt szerelmeseihez. Ezt a világot láthatta még Jókai s ennek illatos titkait leste el Krúdy Gyula a századforduló esztendeiben. Hol a gondok elől menekült ide, hol a szerelem hívta, csábította. Bármiként érkezett is, mindig újabb és újabb megírni-való anyaggal gazdagodott, amit később csillogó drágagyöngyökként dolgozott fel regényeiben és elbeszéléseiben.

Hagyomány és történelem ☞ Lépjünk közelebb a valósághoz. Szükséges a várpalotai Krúdy-nyomokat összegyűjteni azért is, mert ezek fényében az író művészetének valósághoz való viszonya reálisabban értékelhető. Az idő is sürget az irodalom és a helytörténetírás

együttműködésére, mert a szemtanúk, akik még ismerték a Krúdy-művek egyik-másik palotai alakját, egyre gyérülnek, lassanként teljesen kihalnak.

A házak, amelyekben Krúdy nagyanyja, Radics Mária lakott – ki Amanda néven szerepel az *Ál-Petőfi*-ben – lebontásra kerülnek. Nyoma sem marad annak a háznak, amelyben az író atya meglátta a napvilágot, melyhez az író ifjúsága édes-bús emlékei fűzték. Az ismert s még lap-pangó Radics-Krúdy ereklyék elvesznek, a Loncosos – a legszebb tájak egyike Krúdy művészetében – lassanként beépül, a pincék beomlanak, a régi házak eltűnnek, az oly titokzatosan susogó fák kipusztulnak, források elapadnak, a temető kőkeresztjeinek feliratait megemésztí az idő. Röviden: Várpalota fejlődése maga alá temeti azt a világot, amely igen számottevő Krúdy művekhez szolgáltatva az anyagot. Márpedig ezek ismerete a sokszor ködben gomolygó Krúdy-alakok és bonyolult helyzetek megértéséhez is segítséget nyújthat.

Kérdés azonban, hogy irodalomtörténeti, vagy legalábbis ily természetű kérdések tisztázásához felhasználhatók-e az egyszerű emberek tanúvallomásai, vagy csak az írásban rögzített adatok jöhetnek-e számításba. Élő tanúk vallomásainak szinte a vizsgálóbíró alaposságával végzett egybevetése számos esetben megbízhatóbb eredményre vezethet, mint ugyanarról a kérdéstről fennmaradt írásos feljegyzés, amelynek szerzője vagy csak hallomás alapján dolgozott, vagy elfogult nézőpontból adta elő az eseményt; vagy ha mint szemtanú szól is, a valóságtól többé-kevésbé, de inkább többnyire nagyon is elrugaskodott s esetleg nem is a pontos helyrögzítés lebegett a szeme előtt. Több személy megkérdezése után göngyölíteni fel a kérdéseket, megbízhatóbb helyzetképet eredményez, kisebb a tévedés lehetősége, feltéve, ha a kutató minden vonatkozásban a legalaposabb körületekintéssel jár el. Írásos forrásokkal kapcsolatban a szembesítés híján erre megközelítő pontossággal sem nyílik lehetőség. Ezért tartjuk döntő fontosságúnak az irodalomtörténet számára a még *élő tanúk* meghallgatását, a vallomások segítségével a kérdések tisztázását.

Az első kérdés, amit eddig sikerült kideríteni, hogy a Krúdy-ösök közül a Radicsok mikor vándoroltak be Várpalotára. Annyi azonban

bizonyosra vehető, hogy a múlt század közepén Várpalotán élő másik Radics családot a közös néven kívül egyéb, tehát vérségi kapcsolat nem fűzte a Krúdy-Radics családhoz. Ugyanez áll a jelenleg ott élő Radicsokra is. Nem sikerült az anyakönyvekben nyomára akadnunk annak sem, hogy Radics Mária és testvére Radics János Várpalotán született volna. További kérdések: valóban megszökött-e Krúdy nagyanyja egy honvédtiszttel, táncolt-e a komáromi sáncokon, megesküdték-e, miért váltak el, aminek következtében a nagymama nem Krúdy Gyulánénak nevezi magát, hanem leánykori nevén Radics Máriának. Hol született fiuk, az író Krúdy apja, találunk-e erre írásos bizonyítékokat Várpalotán, s mit mond a helyi hagyomány. – Radics János szerepe is tisztázandó, azután mindaz, amit Várpalotáról, környékéről Krúdy megörökít. Ide értendő a mellékszereplők kérdése is, Isztricsné-Fánci, Hajmáskéri Valier, Cirlei, Szekszti kisasszony, Lehőcz Anna, Fátyol Erzs, Hetykei nyugdíjas színész, Kamilla, Mózer Pál vendéglős stb. a *Palotai álmok*-ban. És mindazoké, akiknek személye a hagyomány még élő tanúinak vallomása, esetleg lappangó feljegyzések alapján tisztázható: Groszter csizmadia, Natália, Ignác, az öreg Lipkai, Morvai, a magát sírból kikaparó Mesztegnei stb. az *Asszonyságok díj*-ban. Sarlai takácslegény, Hoszter Fülöp stb. az *Ál-Petőfi-ben*; Mózsi, az álbetyár, Móni, a fiákeres, Pagonyi, az őrnagy stb. az elbeszélésekben.

A helyi hagyomány tud arról, hogy Radics Máriát, Krúdy nagyanyját Krúdy Gyula „várkapitány” megszöktette. Még többen élnek azok közül, akik személyesen ismerték Radics Máriát, de férjére, az író hasonnevű nagyapjára és apjára már senki sem emlékszik. Akadnak idősebb palotaiak, kik Radics Máriával kapcsolatban személyes emlékeket őriznek, akik ismerték házát, lakását, „gyermekait” és unokáit. – Élnek még azok közül egynehányan, akik emlékeznek Radics Jánosra, magára az író Krúdy Gyulára, akik játszottak az író testvéreivel, akik itt „nyaraltak” időnként a nagymamánál, Radics Máriánál. Vessük alá vizsgálatnak a palotai kapcsolatokat, leírásokat, szereplőket, költészetet és valóságot a helyi hagyomány világánál.

Részletek a hagyományból ☞ Radics Mária igazi nagystílú asszony volt – kezdi Szabó Istvánné Tizekker Matild néni. – Tudja lelkem, olyan asszony nem akadt még egy. Páratlan egy asszony volt. Amikor Klapka eladta a várat Görgeynek, illetve az osztráknak, ő is ott volt Komáromban. Tudja-e, ki szöktette meg?

– Megszöktették?

– Meg. Krúdy Gyula várkapitány lovon szöktette meg. Mert gyönyörű egy teremtés volt az a Radics Mária. Mindig suhogó selyemben járt. Hétköznap is pártával a fején, kidomborítva magát olyan rokokósan, dróthálóval. Mikor leült, tudja hogyan ült le? – fordult felém ez a süket és vak asszony.

– Így e – s el is magyarázza, be is mutatja: – becsapta maga alá egyik oldalon a szoknyát, a másik oldalon elterült a drótháló, ami tartotta azt a mindig ragyogó selyemruháját. De várjon csak, hozok én ki Radics Máriáról emléket is.

Ezzel eltűnt a mellékajton és én közben tűnődtem, milyen különös játékot űz az emberrel a sors. Az öreg Radics pincéjére voltam kíváncsi, gyanakodva és semmit sem remélve mentem be egy házba, amelyről azt állítják, hogy ott született Krúdy Gyula. Nem telik el fél óra, emlékek tárnak elibém. Hiszen eszerint nem mese, hanem valóság az, hogy Komáromban táncolt Radics Mária a sáncokon, tisztek és katonák előtt – nem kell mindjárt rosszra gondolni. – Hogy Füreden élt és onnan jött „négyökrös szekéren” a Loncsosba „Petőfi” után. S íme, ez a Radics Mária állítólag senki más, mint Krúdy Gyula nagyanyja. De el lehet ezt hinni? Nem megy olyan könnyen, sok itt még a tisztázni való.

– Itt van lelkem, nézze meg ezt a tányért, ez Komáromból való, nézze meg jól, Radics Máriától kaptam. És nézze meg ezt a legyezőt is, Radics Mária tulajdon legyezője. – S a vak asszony reszkető mozdulattal, szinte áhítattal bontja ki az átlátszó papírból a tányért. Csinos alkotmány, repedt, de azért szinte hibátlan. És a selyempapírból kibomlik a fekete, piros szélű legyező is. Mintha titokzatos parfümök illata venne körül, selymek sejtelmes suhogását érzem, édes sóhajokat hallok, a várkapitány mámoros bókjait, meg a daliás, büszketartású Radics

Mária szenvedélyes hangját. Emlékek, el kell hinnem, hiszen Radics Mária emléktárgyait forgatom a kezemben.

– Mert tudja lelkem, ma szegények vagyunk, kopottak is, de mink is voltunk valakik. Pékmester volt az apám, de ezek a Radicsok, ezek olyan fukarok voltak. Otthon is, máshol is. Volt mindentük, de a fogukhoz verték a pénzt. Tőlünk hordták a süteményt, de Radics Mária mindig kicsinyellette. A Radics János, az meg aztán, hej, az volt mégcsak a fukar ember. Fia, az Árpád gyerek, udvarolt is volna nekem, mert jó módúak voltunk, de azok igen-igen fősvények voltak...

S elvesznénk a részletekben, ha egy kérdéssel elejét nem venném:

– Krúdy azt írja, hogy Radicsék a várban laktak, vagy ott is laktak?

Pár pillanatig gondolkodik s látatlanban is rácsap a vállamra, úgy válaszol:

– Persze, hogy laktak! De ebben az öreg várban, innen jöttek ki, mikor megvették ezt a házat, amelyik az én rokonomé – mutat a társaságomban levő Klugné asszonyságra.

– Tehát laktak a várban?

– Laktak hát a Radicsok.

– Akkor viszont hogyan kerültek a Nyírségbe? Krúdy Gyulát úgy tartja számon az irodalom, mint nyírségit.

– Jaj fiam! Hát innen ment el a Radics Mária Nyiregyházára az Erzsi nevű lányához.

– Hogyan, hát volt neki lánya is?

De ezt aztán már mindketten igazolják, csakhogy nem a „várkapitánytól”. Matild néni még együtt is nyaralt velük, sőt fürdön is volt egyikkel, míg egy másik lányával, Valival együtt járt iskolába. Ezt a témát azonban nem akartam tovább göngyöltetni.

– Tudja, jött az velünk – mármint Radics Mária – még a csatikai búcsúba is. Egyszer a temetőben mutattunk neki egy érdekes sírfömlíratot:

„Itt nyugszik Szűcs Borbála, szűzleány,

Siratja egyetlen fia, Mihály.”

Jót nevetett rajta: – No, ez reám is illik egy kicsit – s megint csak nevet jóízűen. Hát – ilyen volt.

Azonban ez mindenféle ismert tréfás sírfölirot éppen elég volt ahhoz, hogy még fokozottabb fönn tartással fogadjam a helyi hagyományt. Nem esünk-e még inkább a valószínűtlenség világába, ha nem fordítok a beszélgetés menetén? Mert Radics János az *Ál-Petőfi*-ben így korholja Máriát: „csak éld világotat és hurcold meg a Radics nevet” – de ezt a már ott is fukar Radics János mondja, míg Mária már ott is önérzetesen vallja, hogy a fele sem igaz annak a rossznak, amit fecsegnek róla. – És aztán másként ítélte meg ezt az asszonyt a maga kora s megint másképp az utókor. Annyi bizonyos: a Dalmáciából jött selyemkereskedők utódjának asszonylétére is szűk volt Macedónia. Kinőtt Várpalota társadalmából, talán azért is nem találta meg a maga emberét. Mert akiben hitt, abban csalódott, Krúdy Gyulában, a „várkapitány”-ban. De ezzel visszaérkeztünk a valóság földjére:

– Ismerte maga személyesen is Krúdy Gyulát, az író? – teszem fel a kérdést Matild néninek

– Hát hogyne ismertem volna. Daliás, szép szál barna férfi volt. Igazi úr volt az.

– És emlékszik Mónira, a fiákeresre is?

Kutat az emlékezetében, Klugné asszonyság is vele együtt s ketten sütik ki, hogy igazam van, a Deutscht hívták Móninak, sőt még azt is tudják, merre lakott az öreg konflisos. Olvasóim bizonyára tudják, miért adtam fel a kérdést. – Még valamit kérdezek:

– Mondja meg nekem Matild néni, mikor halt meg Radics Mária?

– Száz esztendőös korában, Nyiregyházán. 1831-ben született, ezt én jól tudom.

Egy kis szünet után még hozzát teszi:

– Tudja, kitűnően zongorázott Radics Mária és szerette az ékszereket. De nagy kuruzsló is volt, még ólmot is öntött.

– És a lottóval hogy voltak?

– Lottóval? – kérdi kissé értetlenül, majd mint aki egy elmerült világ-
nak drága emlékét ragadja meg, szinte győzelmesen kiált fel: talán *lutrit*
akart mondani? Hu, nagy lutrizó volt, de milyen nagy, nemcsak ólmot
öntött, kuruzsolt is és nagy bolondja volt a lutrinak!

Nincs is kétségem e tekintetben, hiszen írva van a *Palotai álmok*-ban.

Részletek a valóságból ☞ Radics Mária – Radics József palotai furmányos fuvarosgazda leánya – élete jelentős részét valóban Várpalotán töltötte. Férje, az alább szereplő három közül a legidősebb Krúdy Gyula kapitány – a családi hagyomány szerint – egy tisztibálon ismerkedett meg vele, de nem Várpalotán, hanem Győrött. Radics Mária akkor kb. 16 éves lehetett. A tiszt úr megszőktette s táborig adta őket össze. Arról, hogy a komáromi vársáncon táncolt, amit később unokája, az író Krúdy Gyula állította, Várpalotán nem tudnak, de Radics Mária egyéniségét ismerve alighanem a színigazságot írta meg az író-unoka. A helyi hagyomány tud arról is, hogy elvált a kapitánytól. Beszél lányairól, de e ponton az emlékezés csal, mert a történeti igazság az, hogy csak egyetlen lánya született, az is korán elhalt. (A várpalotai anyakönyvben nem találjuk nyomát.) Akire a palotaiak, Vidamon Károly, Vörös Istvánné, özv. Csósz Józsefné stb. visszaemlékeznek, azok nem Radics Mária lányai, hanem valószínűen unokái, az író Krúdy Gyula testvérei. Radics Máriának legidősebb Krúdy Gyulától (tehát az író nagypjától) az említett s korán elhunyt lányon kívül két fia született: az egyik Béla, a későbbi huszár főhadnagy, a másik Gyula, az író édesapja. Klug Györgyné maga mutogatja a Jókai utcai Radics-Krúdy-házban azt az utcára néző szobát, amelyben az író apja született s a nagy asztalt, amelyről Krúdy sülyesztette el a nagyanya által bőven terített fogásokat. Bélának nem akadunk születési adataira a palotai anyakönyvben, Gyuláét – az író édesapjáét – azonban sikerült megtalálni:

1850. szept. 2. *Krúdy Gyula r. kath. Palota Nagy Zsigmond,
Gyula Zsigmond, Radics Mária nemes Krúdy Mária*

Haberreiter Márton káplán

Édesapja tehát nem 1849 Szilveszterén született, ahogy Krúdy Gyula a *Dunántúli-Tiszántúlinál* című művében írja; ez utóbbi esetben azonban Radics Mária aligha rophatta táncát a honvédekkel a komáromi sáncokon. Vagy nagyon elkéstek a kereszteléssel – kilenc hónappal – ami szokatlan lenne s különben is, mi tette volna szükségessé, mikor mindkét szülő katolikus lévén, a keresztelés felett vita

sem lehetett. Akkoriban a szülők még felekezeti különbség nélkül siettek megkereszteltetni az újszülöttet, a római katolikusok különösen is sürgősnek tartották. Valószínűbb, hogy Krúdy csak a hatás kedvéért írta szilveszteri gyerekek az édesapját. A *Dunántúli-Tiszántúlinál* című művében mégegyszer és utoljára elmond néhány családi mozzanatot, többek közt Radics Jánosról, Mária testvéréről is, aki időközben – állítólag – felcsapott palotai halottkémnek s a regény szerint kitűnő érzékével mindig megérezte, hol haldoklik valaki a nagy familiából. Ámbár süket volt, annál jobban hallott belülről, s megindult a haldoklóhoz. Így érkezett meg a regény szerint Várpalotáról Nyiregyházára, az író apjának halálára, 1899 szilveszterére.

Az, amit Krúdy ír, hogy a keresztelést végző Haberreiter Márton káplán 1900-ban már idős ember lehetett – eszerint megfelel a valóságnak. Legalább hetvenöt éves, vagy még több. De hogy ebben az időben Várpalotán szolgált volna, erre nézve a hivatalos könyvekben nincsenek adatok, s így nem tudjuk, voltaképpen ki a mintája a fenti regényben szereplő idős papnak.

Hogy Radics Mária elvált a férjétől, az író nagyapjától, ez megfelel a valóságnak. 26 évi házasság után került sor erre, s ha abban az időben egy asszony erre szánta rá magát, nagy okának kellett lenni. Radics Mária sem ok nélkül adta válásra a fejét.

Mindenképpen rendkívüli asszonnak kellett lennie. A Krúdy-család úgy tudja, hogy 1900–1910 között képgyűjteményét eladta a Szépművészeti Múzeum elődjének. E gyűjtemény nyomainak feltárására irányuló kísérletek eddig sorra hajótörést szenvedtek, alighanem joggal tételezzük fel, hogy e képtárnak viszonylag jelentősnek kellett lennie, ha a Szépművészeti Múzeum elődje érdemesnek tartotta megvételre. Az író Krúdy Gyula szerint Rembrandt-kép is szerepelt a gyűjteményben. Honnan szerezte Radics Mária képeit? Talán közel járunk az igazsághoz, ha azt tételezzük fel, hogy a művészetbarát Waldstein János gróf várpalotai képtárából kerülhetek birtokába Waldstein halála után: vétel, ajándék, vagy valamilyen üzleti kapcsolat révén. Waldstein gyűjteményéről Rómer Flóris is megemlékezik a *Bakonyy...* című

művében. Ebben akár Rembrandt-kép is akadhatott, bár valószínűleg csak *másolatban*. És talán a híres állat- és tájképfestő *Pállik Béla*-kép is, mert őt élénk kapcsolatok fűzték Wäldstein gróffékhoz és Palotához. (Szij Rezső: *Várpalota*. Bp. 1960. 234–235.) Ha Radics Mária képeinek jegyzékét sikerülne megtalálni, Várpalota kulturális múltja értékes adattal lenne gazdagabb. Mert abban a korban még elég ritkán fordul elő, hogy polgárcsalád – nyomorúságos kis vidéki községben – képgyűjteményt mondhasson a magáénak. És ezzel teljesebb és reálisabb lenne az a romantikus kép, amely előttünk áll a várpalotai Radicsokról, közelebbről éppen Radics Máriáról, az *Ál-Petőfi*, a *Palotai álmok* és annyi más finom mívű Krúdy-írás felejthetetlen alakjáról.

Helyszíni ismeretek birtokában mondhatjuk, hogy teljesen alaptalan az író azon állítása, amely szerint Radics Mária és férje, legidősebb Krúdy Gyula, vagy Mária testvére, Radics János, vagy akár ő maga kisiskolás korában bent lakott volna a várban. 1850 után, írásaival ellentétben, nem működött a felvonóhid, örök sem strázsáltak a várfalon. Az egyik Zichy-család a várban lakott, a másik a kastélyban (a Kastélydombon), egyiknek sem álltak szolgálatában a Radicsok. 1450-es Zichy-címert pedig már csak azért sem láthatott Péter Pál úr, aki az író, Krúdy Gyula maga, a *Palotai álmok* főszereplője, mert hiszen az első Zichy 1616-ban jelent meg rövid időre Palotán, maga a Zichy-család pedig 1650-ben lett birtokosa – papíron – a palotai várnak s csak 1710 után költözött a család Palotára. (Szij Rezső: *Várpalota*. Bp. 1960. 130.)

Ellenben ismerjük mindkét házat, amelyet Radics Mária, illetve Radics János mondhatott magáénak. Sőt, a harmadik Radics-háznak is tudjuk a helyét. Ez az utóbbi a Mészáros Lőrinc utcában a második világháborúban megsemmisült, de a másik két ház túlélte a város pusztulását. Az egyik az a kis fehérfalú ház a Rejcsurban, a Thury György tér 11. alatt, amely 1963-ban azonos Varsányi Ferencék házával. A másik a volt Megyeház, most Jókai Mór utcában, a református templom közelében levő Svarda-Klug-féle ház. Ezt a Radics-házat, amelynek egyik szobájában az író Krúdy Gyula édesapja született – akinek

születésnapj adataival fentebb találkoztunk – meg lehet ismerni Krúdy Gyula eme soraiban is: „Ott a Bakony közepén, a kis Várpalotán él a két öreg ember, aki folyton álmodik. János bácsi a régi ház hátulsó részében dörög naphosszat, míg Mari néni elől lakja hűvös szobáit, ahonnan az utcára is lehet látni. Körül pedig zúg-búg a Bakony.” (Krúdy Gyula: *A szakállszárítón*. Bp. 1907 142. l. Kiemelés tőlem Sz. R.)

A két öreg, mint a további elbeszélésből kiderül, Radics János és huga, Radics Mária. János úr a Loncsosból érkezik, Mari néni ebédet főz, majd indul a temetőbe régi ismerőseihez és barátnőjéhez, akik ilyenkor sorra felszállnak a sírokból s Máriával együtt emlékeznek, míg lassan újra le nem száll az alkony.

Farkas Dezső kovács is emlékezik a Svarda-féle Radics-házra. Radicséknál „zongora volt már akkor, amikor még két zongora sem találkozott Várpalotán”. Ő úgy emlékszik, hogy két nő élt abban a házban, magánosan. Özv. Szabó Andrásné is két nőre emlékszik.

Vidamon Károly szabó is tud Radics Mária mellett egy bizonyos Erzsébet nevű hölgyről, aki 1963-ban kb. annyi idős lett volna, mint az ő nővére, mintegy 80 esztendő. Kitérően zongorázott – mondja Vidamon Károly s fellépett a helyi műkedvelő gárdában is. Szerinte Radics Máriaék az első világháború alatt itt éltek a Thury György téri házban.

Vörös Istvánné (1893) is erre a Radics-házra emlékszik, a Thury György téri kis házra, mert a szomszédban laktak s onnan hordták, sokszor csak úgy átadták a kerítésen a tejet. Vörösné bátyja tudott németül s ezért többször beszélt Radics Máriával németül, mint magyarul. Szerinte is másodmagával lakott Radics Mária a házban, s úgy emlékszik, mintha a fiatalabb is már őszes lett volna. Vörös Istvánné szülei 1909–1912 között Radics Máriától vásároltak néhány bútordarabot, valószínűleg akkor, amikor a felső Radics-házat eladták és a kisebb lakásba a holmik nagy része nem fért be. Egy fekete asztalt, két kis fotójt, egy zöld alapon hatalmas és szép piros rózsákkal díszített díványt.

Vörös Istvánné testvére, özv. *Csász Józsefné* is bejáratos volt Radics Máriához (tejet hordott nekik) s világosan emlékszik arra, hogy az első

világháború alatt itt laktak a Rejcsurban (Thury György tér) Várpalotán. Ugyanis Erzszi kisasszonynak a szomszédba beszállásolt katonák szívesen tették volna a szépet, s emiatt ez csak akkor mert kútra menni vízért, amikor a katonák nem voltak a láthatáron. Egyébként Radicsék zárkóztottan éltek, az utcaajtó többször volt náluk zárva, mint nem. Néha elmentek sétálni. Máskor az udvari lugasban az asztal körül üldögéltek.

Özv. Szabó Andrásné háza Tési domb felé szomszédja a Thury György téri Radics Mária-féle háznak. Őneki is úgy rémlik, hogy itt éltek az első világháború alatt, talán még a Tanácskormány idején is. Ez az egyetlen helyi emlékezés, amely az 1919-es események idejére utal és érhetővé teszi Krúdy Gyula *Utinaplómból*, *A betyárok országútján* c. írásait. Ezek valóban a Tanácsköztársaság esztendejének élményeire épülnek. A palotai út pedig abban leli magyarázatát, hogy a nagyanya itt élt Palotán. Vidamon Károly is úgy emlékszik, mintha 1919-ben járt volna Krúdy Palotán. A költői lelkületű, süket és vak asszony, Szabóné Tizekker Matild szerint szép, sudártermetű, büszke tartású asszony volt Radics Mária. Az író is „jegenyetartásúnak” nevezi.

Radics Mária Vörös Istvánné szerint is „derék, nagy csuda asszony volt”. Ugyanezt állítja özv. Szabó Andrásné is. Tizekkel Matild nemcsak a nagyanját, az unokát is ismerte: daliás, szép szál, barna férfiú volt – ismétli meg újra Krúdy Gyuláról.

Mindezt megerősíti az alábbi levél, amelyet Radics Mária 1919 elején írt unokájának:

„Édes Gyula!

Egy gondolat bánt engem.

Hogy te édes Gyula eben a veszélben lévő Hazánkat meg tudnád menteni. Na! Személesen be utaznád azokat a kétes gondolkozó vidékeket és a Nagy Kosut kén felráznád ennek az alvó nemzet lelkét a kik a nembánomságon andalognak, a míg elenségeink fel osztják Hazánkat.

Kérlek édes Gyula, ha volnál oly kegyes és Károly Mihálynál ki eszközölnéd, hogy mint Honvéd századosnak 26 évig voltam hites felesége – és nem a szeretője, 83 éveimre talán segéllene engemet. Kis házamat el kellett adnom a meg élhetésért.

*Isten veled édes Gyula
szerető nagy anyád
Mária"*

(Tóbiás Áron: *Az ismeretlen Krúdy. Új Írás*, 1963. okt. 1254. sk.)

A primitív írás ne lepjen meg senkit, több mint 70 évvel azelőtt még a szabadságharc előtti iskolában tanulta a börtüvetést s akármennyit olvasott is közben, túl a nyolcvanon az írás már mindenképpen nehezére eshetett. A sorokból kitűnik, hogy Radics Mária milyen nagyra értékelte unokáját, akit pedig tulajdon apja sem szívesen látott az irodalmi pályán (Krúdy Zsuzsa: *Krúdy Gyula. Élet és Irodalom* 1963. május 11), nagyanyja azonban inkább méltányolta irodalmi ambícióit. Előtte az író még közéleti férfiú is és Kossuth példája nem véletlenül került levelébe.

Azonban ebben a levélben is akad bökkenő. Ugyanis Radics Mária ha csak 83 éves lett volna írásakor, akkor 1836-ban kellett volna születnie. Ez esetben már 12-13 éves korában „szöktette volna meg” Krúdy Gyula, márpedig ez alig valószínű. 14 éves korában aligha táncolhatott a komáromi sáncon s aligha 16 éves korában hozta világra 1850-ben az író apját. Sokkal valószínűbb, hogy 87 éves volt ekkor s hogy 1832-ben született.

A levél megerősíti a helyi hagyományt abban a tekintetben is, hogy házát el kellett adnia. Ez a „kis ház” csakis a Thury György-téri lehetett. A helybeliek állítása szerint egy Wirtz nevű ács vette meg.

b.) *Radics Jánosról*, Mária bátyjáról Krúdy várpalotai vonatkozású műveiben azt írja, hogy szőlőbirtokos volt a Loncsosban, piacbérléssel foglalkozott, megsüketült, halottkémként működött; húgát, Máriát, erkölcsi okokból – mert táncolt a komáromi sáncokon – kitagadta az apai örökségből. Továbbá, hogy Radics táplálta az ál-Petőfit, azaz „Sallai, tétí takácslegény”-t a Loncsosban. Továbbá, hogy az író apja halálos ágyához megérkezett Nyiregyházára.

Az, hogy húgát a birtokból kitagadta, – ez már Krúdynál sem hangzik hitelesen, hisz másutt meg azt írja, hogy Radics Máriának a Loncsosban szöleje volt. Különbö is Radics Mária egészen a századfordulóig anyagilag tűrhetően tartotta magát, amikor pedig már hetven év körül

járhatott. Az a körülmény, hogy ingó és ingatlan vagyonából eladogatott egyet s mást, semmit sem von le abból, hogy anyagilag nem állhatott rosszul, legfeljebb jövedelem hiányában meglévő vagyonából élt. – Radics Jánossal is ezt történt, hisz a palotaiak közül többen tőle vettek egy-egy darab szőlőt, nemcsak a Loncsosban, de a Józannak nevezett szőlőhegyen is.

Vidamon Károly is ismerte Radics Jánost. Édesapja vette meg Radics János Józanbeli szőlőjét.

Szentes Simon József, miközben megmutatta a Mészáros Lőrinc utcában Radics János elpusztult házának helyét, elmondotta, hogy Radics Jánostól kapott új szőlővenyigéket, továbbá hogy Radics János elpusztult szőlőjéből Szüts Lajos gazdálkodó is vett egy darabot.

Szánthó József ugyancsak ismerte Radics Jánost: maga is ültetgetett loncsosi szőlőjében. *Özv. Ignácz Adolfné* mindkét Radicsra emlékezett, akárcsak *Szüts Ferenc* idős csizmadiamester. Mások is ismerték gyermekkorukban és Bozsoki Sándor, Molnár János stb. megerősítik azt az írói állítást, hogy valóban piacbérlő (helypénzszedő) volt s nem örvendezett különösebb népszerűségnek a kofák és egyéb árusok között. – Krúdy az *Ál-Petőfi*-ben azt állítja, hogy Radics azért süketült meg, mert egyszer Sobri Jóska bakonyi betyár veszprémi tárgyalásán hamisan tanúskodott a haramia mellett s Isten büntetésből süketséggel verte meg: Veszprémben még jól hallott, Palotára érkezve hiába húzták a harangot, semmit sem hallott belőle. Az igazság ezzel szemben az, hogy Sobri tárgyalásán azért sem lehetett jelen, mert a betyár már jóval Radics János születése előtt meghalt, amint ezt a kérdést más vonatkozásban vizsgálva, Eötvös Károly bebizonyította. Sokkal valószínűbbnek látszana, ha alá lehetne támasztani, hogy Sobri helyett Savanyú Jóskáról lehet szó, akiről a palotai helyi hagyomány is beszél. Arról azonban, hogy Radicsnak bármi köze is lett volna Savanyúhoz, sem Krúdynál, sem a helybelieknél nem akadtunk a nyomára. Az mindenesetre feltűnő, hogy mindig Sobrit szerepelteti és sohasem Savanyút, akinek viselt dolgai Krúdy gyermek- és ifjúkorára esnek. – Egy másik elbeszélése szerint Radics János (a *Palotai álmok*-ban) abba süketült bele, hogy úgy tett,

mintha nem hallaná a kofák átkozódását, s végül úgy megszokta, hogy csakugyan elvesztette hallását. – Erről azonban a helyi hagyomány semmit sem tud; ez nem zárja ki, hogy csakugyan nagyot hallott már a századfordulón, amikor – idősebb lévén Máriánál – jóval túl lehetett a hetvenen. (Az író a *Dunántúli-Tiszántúlinál* című művében is süketnek írja le.) – Abban igazat ír Krúdy, hogy az öreg Radics sok mindennel foglalkozott, többek között gabona- és borkereskedéssel is. A Svarda-féle házban még látható a hatalmas régi pince, erős gerendázattal, amelyben vaskarikákkal „csigázták a hordókat”. – mondja Klugné. A helyiek elbeszélése szerint az öreg Radics vereshajú volt – Krúdy „vereshasú”-nak írja az *Asszonyságok díj*-ban – s idős korában fölakasztotta magát. Ez utóbbi állítás azonban nem felel meg a valóságnak. De az sem, amit Krúdy állít, hogy az öreg Radics nőtlen lett volna (*Palotai álmok*). Nemcsak, hogy megházasodott, de családja is lett. Krúdy azt írja: fősvény volt az öreg piacbérlő s valóban így él a köztudatban az egész Radics-familia (özv. Csósz Józsefné, Szabóné Tizekker Matild, Molnár János stb.). Ez talán azzal magyarázható, hogy Várpalota gazdasága a múlt század második felében katasztrofálisan pangott; egész utcasorok néptelenedtek el, mert a felbomló kézműipar képtelennek bizonyult a nagyszámú helyi iparos eltartására, a kapitalizmus pedig Palotára akkor még egyetlen üzemet sem telepített, amely foglalkoztatni tudta volna a munkanélkülivé váló kezeket. A tönkrement iparosok közül sokan lettek öngyilkosok, azért nem csodálható, ha ilyen körülmények között mindenki igyekezett fogához verni a garast, ami aztán a másik ember részéről fősvénységnek minősült. (A palotai gazdasági válságra utal Krúdy az *Asszonyságok díj*-ban is, amikor azt írja, hogy többen lakodalomra kölcsönért a veszprémi takarékhhoz fordultak, ami a valóságnak meg is felel.)

Ami Radics Jánosnak az *Ál-Petőfi*-ben vitt szerepét illeti, hogy ti. ő táplálta az ál-Petőfit, a „Bujdosót”, erre nézve sem találtunk helyi hagyományt. Ál-Petőfi lappanghatott a Loncosban, sőt talán maga Petőfi is megfordult Palotán, erre utal a *Szeget-szeggel* című verse, s talán ennek emléke kísérthetett. Vagy öccse révén emlékezhettek rá egyesek, aki 1845-

ben itt segédeskedett az egyik mézárszékbén. A vers aláírása szerint azt Pusztá-Palotán írta, e Várpálotától északra hat kilométerre fekvő várromnál. A benne leírt eseményt a palotaiaik ma is úgy adják elő, mint ami itt történt Palotán, szemben a volt Végh-féle kocsmával, azon a helyen, ahol ma már az új tizenkét tantermes iskola áll. – Valójában az eset Aszódon történt, s Petőfi állítólagos várpálotai útját semmi egyéb nem tanúsítja, mint a verse alatt álló Pusztá-Palota név. Az egész Radics János Ál-Petőfi kapcsolatból annyi kétségtelen, hogy Radics János a Loncsosban is birtokolt szőlőt, nemcsak a Józán-hegyen, sőt azt is tudják Palotán néhányan, hogy a filoxéra az ő szőlőjét is kipusztította. – Ami Radics János halottkémi megbízatását illeti, erre vonatkozó adat még nem került elő.

Klug Györgyné szerint az ő nagyanyja, Svarda Józsefné jóban volt Radics Máriával, akitől ezt a Jókai utcai (akkor Megyeház utcai) házat 1908-1910 körül Svarda Józsefék megvették. A ház hátsó részében lakhatott Radics János, ezt utóbb Novák János vette meg Svardáék leszármazóitól.

c.) Krúdy azt írja Radics János és Mária apjáról: Radics József-ről, hogy a monarchia egyik legmódosabb fuvaros-gazdájaként működött, s hogy útközben halt meg, holtan állítottak vele haza a lovai. (Máskor ezt úgy variálja, hogy félholtan érkezett haza s a bakról végrendelkezett.) Radics Józsefnek nem akadunk nyomára hivatalos feljegyzésekben.

d.) Krúdy szerint 1855-ben játszódtott le az a kirándulás, amelyet Amanda-Radics Mária szervezett Füredről a Loncsosba, ahol Radics János táplálta az Ál-Petőfit. Egy másik helyen pedig ezt olvassuk, akkor történt ez, amikor első gyermekét ringatta álmomba a hat közül az a zsidóasszony, akinek családját egy Hoszter Fülöp nevű kocsis gyilkolta le. Itt valóban megtörtént eseményt örökít meg az író: ez a Hoszter Fülöp a péti Vörös-malomban szolgált. Tizekzer Kálmán idős borbélymester anyja elbeszélése alapján azt állította 1962-ben, hogy majdnem teljesen kiirtotta a palotai Gold-családot 1860–1865 táján. Hogy miért, ma már nem lehet megállapítani. Krúdy egyik írásában felakasztja a gyilkost. Viszont a helyi hagyomány szerint később kiszabadult a börtönből s elment a család életben maradt s közben felnőtt

tagjához – bocsánatot kérni. A tényállást nem sikerült tisztázni, kivéve azt, hogy a gyilkosság maga történeti tény, s hogy Krúdy ezen a ponton a valóságnak megfelelően nevezi a gyilkost Hoszter Fülöpnek.

e.) Krúdy Gyula apja – aki tehát Várpalotán született abban a szobában, amelyben 1962-ben is Klug György és neje lakik – ügyvéd lett Nyiregyházán. Együtt élt az egyszerű származású Csákány Júliával, akit később feleségül is vett s akitől az írón kívül még Péter, Erzs, János, Ödön, Ilona és László nevű gyermekük született. – Az apa nagyon szerette gyermekeit, erre nézve valóság-hű mindaz, amit Krúdy ír a *Dunántúli-Tiszántúlinál* című könyvében. Egyébként az író apjáról a helyi hagyomány semmit sem őrzött meg. Valószínűleg hamar elkerülhetett Palotáról.

f.) Hiába kerestük történelmi mintáját a *Palotai álmok* szereplői közül többek közt Szekszti Juditnak, valamint anyjának, Lehőcz Annának, akibe a regény szerint Radics János oly reménytelenül szerelmes volt. Annyit sikerült megtudnunk, hogy a század első évtizedeiben élt Palotán egy Lehőcz nevű köteles, rigmus is maradt fenn róla, de nem tudnak a palotaiak sem Lehőcz Annáról, sem olyan Lehőcz lányról, akivel azonosítani lehetne a regény alakját. Az a kis zöld-zsalugáteres ház, amelyről Krúdy azt írja, hogy belőle zongoraszó hallatszott, minden valószínűség szerint a Thury György téri volt Radics-házzal azonos. Mivel a helyi hagyomány állítása szerint Radics Mária zongorázott is, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy abból a zöld-zsalugáteres házból nem Szekszti kisasszonynak, hanem vagy Radics Máriának, vagy az író valamelyik nőtestvérének, talán ama bizonyos Erzsinek játéka hallatszott ki. Az sincs kizárva, hogy Szekszti alakjába Erzs testvéréből is beleszólt néhány vonást.

g.) Az *Asszonyágok díja* című műve Natáliájának mintáját ma már fölösleges keresni, modell ily célra akadt mindenütt, nemcsak Palotán. Érdekesebbek lehetnek azonban a többi mellékalakok, akiket már korábban felsoroltunk s akiknek egykor élő mását eddig még a legöregebbek emlékezetéből sem sikerült felszínre segíteni. Özv. Csősz Józsefné, azután Vörös Istvánné a fiákeres Móni alatt egy Deutsch nevű fuvarosra gondol, akinek a Kossuth L. utcában volt a telepe

s több fiákerrel folytatta az utasszállítást. Az író a Tanácsköztársaság idején gyermeket váró feleségével együtt megfordult Palotán Veszprémből jövet. Ennek az útnak a terméke az *Utinaplómból* című elbeszélése, valamint *A betyárok országútján* című írása. Alakjaira már senki sem emlékszik Várpalotán.

h.) De magára az író Krúdy Gyulára néhányan még a már idézetteken kívül is emlékeztek az 1960-as évek elején.

Vörös István Pesten ismerkedett meg Krúdy Gyulával. A Dorottya utcai Neulander szabónál, ahol Krúdy ruhát csináltatott magának. Bejárt a próbákra, igen pedáns volt, mikor hazavitte neki a kész öltönyt, visszaküldte, hogy még igazítsanak rajta. A borraivalóra is emlékszik, 20 krajcárt szokott adni, 1908–1909 körül lehetett, mondja Vörös István.

Vidamon Károly látta Krúdyt, az író – huszárönkéntesi egyenruhában a templomi misén – s tudomása van arról is, hogy Füzi Antal is jóban volt Krúdy Gyulával. (Füzi Antal költőnek indult s e révén kerülhettek közel egymáshoz.) Az 1962-ben elhunyt Molnár János (a Korona-szálló egykori tulajdonosa) és felesége ugyancsak ismerte Krúdy Gyulát az író.

A múltból a jelenbe ☞ Abból, amit elmondottam, látni lehet: mennyi minden vár tisztázásra Krúdy Gyula várpalotai kapcsolatait illetően. Mert sok kérdés nyitott még, ami további kutatást igényel.

A személyi kapcsolatok föltárásával párhuzamosan sok minden igazolódhat, ami mint palotai anyag hozzájuk fűződik. Egy-egy darabját jelentik ugyanis a régi palotai életnek, s rajtuk, illetve Krúdy művészetén keresztül bepillantást nyerhetünk egy olyan világba, amelyről egyéb adat alig található. Ha a valóság magvát megleljük Krúdy, az író meséjében, közelebb jutunk magához Várpalotához, ennek múlt századi életéhez. Addig is hiánytalan élvezettel olvassuk műveit, de a fentiek ismeretében mégis egészen más szemmel. Kíváncsi, figyelő lélekkel, hátha észrevesznek a palotaiak emlékeik

közt valamit, ami igazolja, vagy esetleg megbízhatóbban világítja meg azt, amit Krúdy ködbe, már-már mítoszba burkolt. Merthogy szándékosan is összekeveri a dolgokat, azt éppen a Hoszter Fülöp esete bizonyítja. Kedvesen bolondozik a tényekkel, mert hiszen nem történelmet ír, hanem irodalmat ad, mesét, költészetet, egyszerre gyúrva képzeletből és valóságból.

Várpalotának Krúdy marad legkedvesebb írója, mert írhatnak róla megbízhatóbban, de szebben, izgatóbban, a képzelet és műélvezet majd minden árnyalatát kielégítőbben aligha. A bakonyi szélről tanulnak horkolni a jó palotaiak mai is, éppen úgy, ahogy Krúdy írja a régiokról. A bakonyi szélben ma még jobban, kétségbeesettebben üvöltenek a világ összes akasztottjai, mint bármikor, az elmúlt évek tetőket szaggató óriási viharai mindenkit meggyőzhettek erről.

Az elszállott múlt emlékei még itt lengenek néhány fehérre meszelt régi szobában, a Felsővárosban, a temetők bokrai és sírdombjai között, a Loncosos fái alatt, a szőlőfürtök között. Mikor e sorokat írom, még él néhány tanúja Várpalotán az elmerült Radics-Krúdy világnak.

A mai nemzedéket már egy egész más világ fogadja Várpalotán. – Hol van Marion – a kocsis, Mózsi – az ál-betyár és Móni – a fiákeres? Autók száguldanak a palotai utcákon, modern autóbuszon jönnek be a városba a vendégek. De a vár még áll, s szebb lesz, mint valaha. Ha az őr nem kiabál is a várfalakon, utóda, a parkőr is megteszi a magáét. A hölgyekre gondolva pedig már csak a környék árvalányhajból kötött szőke csokrai emlékeztetnek azokra a hosszú hajjú, szőke szépségekre, akik oly „fánkmódjára” sikeredve bűvölték rózsaszínű bőrükkel a századforduló várpalotai gavallérjait.

Az Öreg idő, A betyárok országútján, Útinaplómból, Mákvirágok kertje, Ál-Petőfi, Palotai álmok, Dunántúli-Tiszántúlinál, Asszonyosságok díja, Aranykézutcai szép napok... gazdag lelőhelyei a palotai múltnak. Ezért érdemes keresni bennük az öreg várost, annak régi életét és embereit.

(1964)